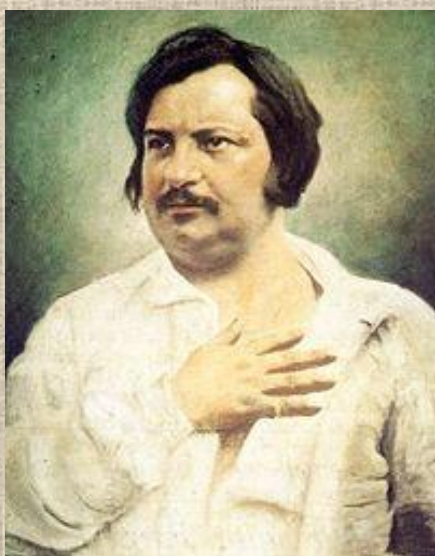

Роман в листах. Історія кохання Оноре де Бальзака та Евеліни Ганської

Чому нам цікаві любовні історії видатних людей? З одного боку, вони підтверджують той факт, що всі люди однакові й ніщо людське їм не чуже. З іншого, їхні приклади можуть служити своєрідним камертоном, за допомогою якого перевіряється чистота звуку. Адже генії – не просто люди, вони знають про світ щось таке, що невідомо звичайній людині. І те, як вони себе поведуть в коханні, допомагає нам відкоригувати власні вчинки та погляди.

Про історію кохання пана Оноре де Бальзака і пані

Евеліни Ганської написані томи: за різних часів з-під пера істориків, філологів, письменників Франції, України, Польщі, Росії та інших країн вийшли великі за обсягом дослідження, а також романи, повісті, драми.

Народився майбутній письменник 20 травня 1799 року у місті Турі, в сім'ї чиновника, помічника мера міста. Його батько був старшим сином у великій селянській родині. Завдяки розуму й наполегливості він зумів прокласти собі шлях до вигідної посади й зрештою, оселившись у столиці, навіть здобути дворянський титул.

Вихованням Оноре батьки майже не займалися. Для хлопчика знайшли годувальницю-селянку, в якій він жив до п'яти років. Одинадцять (з невеликими перервами) років Оноре провів за похмурими стінами різних

Бальзак у дитинстві

пансіонів та інтернатів. Найтяжчими були сім років перебування у Вандомському коледжі – навчальному закладі монастирського типу, своєрідній духовній тюрмі, де панував суворий нагляд за вихованцями. Юний Оноре, якого віддали туди у восьмирічному віці, почувався покинутим і пригніченим, навчався посередньо. Чи не єдиною його розрадою були книжки. Саме в коледжі хлопець почав писати вірші, й, очевидно, вже тоді зародилася в нього думка стати письменником.

Батько Бальзака

1819 р., з успіхом закінчивши Школу права, Оноре отримав ступінь бакалавра. Перед ним відкрилася можливість благополучної кар'єри, але саме на той час Бальзак остаточно вирішив стати письменником. Він вчинив рішучий опір батькам. Зрештою на сімейній раді було вирішено надати юнакові два роки для випробування, упродовж яких він мав написати твори, котрі б засвідчили його літературний талант і подавали б надію на успіх у майбутньому.

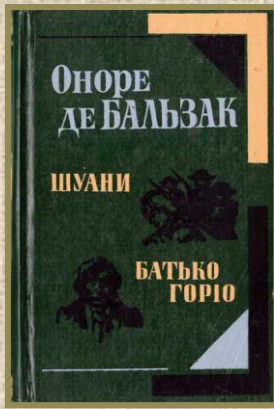
1826-1828 рр. були періодом паузи у творчості Бальзака. Зневірившись у можливості

Мати Бальзака

досягти матеріальної забезпеченості за допомогою пера, він зайнявся комерцією. Однак видання класиків особливим шрифтом на тонкому папері й заснування друкарні принесли йому самі лише збитки та борги. Втім, ця комерційна авантюра мала й позитивну сторону, збагативши його знанням «ділового світу».

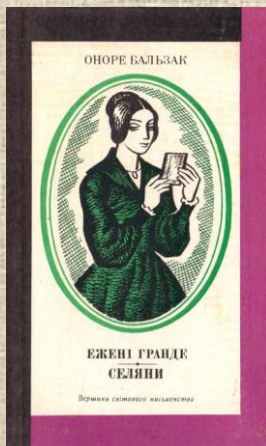
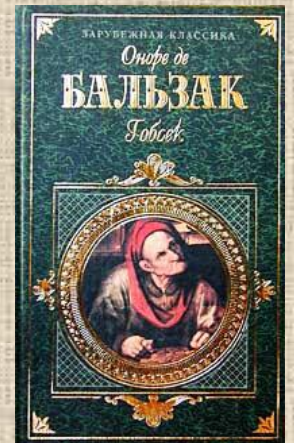
Влітку 1828 р. Бальзак знову повернувся до літературної праці, але вже на новому, вищому рівні. З псевдонімами було покінчено, натомість на світ народився великий письменник Оноре де Бальзак, про що переконливо свідчив двотомний історичний роман «Шуани» (1829). У цьому творі

Бальзак звернувся до пореволюційної епохи 1789-1794 рр., змалювавши контрреволюційний селянський рух на заході Франції, в Бретані та Вандеї. Авторкові вдалося відтворити недавній період з максимальною конкретністю, подати події в «живописній повноті». Завдяки цьому роману ім'я Бальзака стало відомим у літературних колах. Успіх окрилив його, сповнив нових творчих задумів.

1830-й – рік великого творчого підйому. Водночас із написанням повістей і оповідань («Гобсек», «Будинок кішки, що грає у м'яч» та ін.) Бальзак інтенсивно працював як журналіст, був постійним співробітником кількох газет, зокрема опозиційного сатиричного тижневика «Карикатура». Журналістська діяльність збагачувала його знанням фактів, характерів, ситуацій.

У 1833 р. вийшов роман «Ежені Гранде», який знаменував завершення процесу становлення реалізму в творчості Бальзака. У ньому автор звернувся до змалювання провінційної буржуазії. Головні теми роману – страшна сила грошей, яка руйнує людські долі, та переродження, звиродніння молодого людини у світі, де правлять гроші.

Наступний, один з найвідоміших романів Бальзака «Батько Горіо», опублікований 1834 р. у часописі «Паризький огляд», написаний надзвичайно швидко (за місяць-півтора). Як і в попередніх творах, автор, передусім, прагнув виявити в ньому драматизм сучасного життя та його приховані пружини. Сімейна драма старого вермішельника Горіо, якого небезпідставно порівнюють із шекспіровим королем Ліром, набуває виразного соціального змісту, її підґрунтя – та ж дія сили грошей, що проявляється в різних формах, зокрема у формі безжального егоїзму.

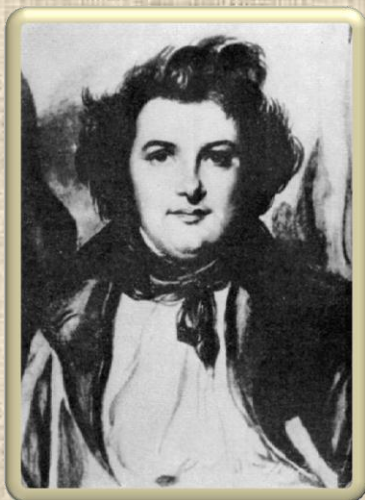
«Батько Горіо» мав значний успіх у читачів, однак критика поставилася до нього суворо, закидаючи авторові наклепи на дійсність, неправдоподібність змалюваних типів і колізій, шкідливий вплив на читачів. Роман став одним із ключових творів грандіозної епопеї «Людська комедія», задум якої визрівав у молодого письменника в цей період. Ще 1831 р. в одному з листів він писав, що видана того ж року «Шагренева шкіра», яка мала неабияку популярність, є не лише самостійним твором, а й частиною великого творчого цілого: «Ця річ не повинна вкластися в одну книгу, - в ній містяться лише перші

спроби задуманого мною витвору, я буду пишати тим, що почав його, навіть якщо я впаду під його тягарем».

У процесі свого втілення задум епопеї весь час змінювався. За каталогом 1844 р. «Людська комедія» мала складатися з 144 творів, з них письменник встиг завершити 96. Зі зрілих творів поза епопеєю лишилися «Пустотливі оповідання».

Центральна тема «Людської комедії», як і всієї творчості Бальзака, – згубна влада грошей, ненастанна гонитва за наживою, що спотворюють стосунки між людьми, роблять предметами торгу любов, дружбу, сім'ю, мистецтво, науку.

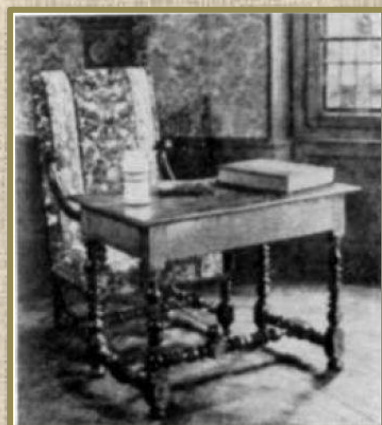
Бальзак в юності

комедії», що почала виходити з 1842 р., раніше написані твори, письменник серйозно переробляв їх. За один лише 1842 р. Бальзак написав 8 нових повістей і романів. Усе це давало йому повне право сказати про себе:

Не всі частини епопеї рівномірно заповнювалися – найбільшу увагу Бальзак приділяв написанню «Етюдів звичаїв». Він вважав себе «секретарем французького суспільства», складав перелік вад і добродетей, збирав найяскравіші приклади проявів пристрастей, створював типи шляхом поєднання окремих рис численних однорідних характерів, мріяв написати історію моралі.

Бальзак працював наполегливо й виснажливо, був одержимим творчістю. Так, на початку 1836 р. він лише за одну ніч створив одне з кращих своїх оповідань «Обідня безбожника». Включаючи ж до «Людської

«Коли я не працюю над моїми рукописами, я розмірковую над своїми планами, а коли не розмірковую і не пишу, тоді я займаюсь коректурою. В цьому й полягає моє життя».

Робочий стіл Бальзака в будинку на вулиці Басс.

Незважаючи на щорічну появу кількох нових творів, він жив у фінансовій скруті та в боргах. Особливо душила його постійна залежність від видавців. Бальзак почав активну діяльність на захист авторських прав письменників, виступав одним з ініціаторів створеного у 1838 р. Товариства літераторів.

Напружена робота, борги, невлаштоване особисте життя підточували могутнє від природи здоров'я Бальзака й наприкінці 40-х років перетворили його майже на каліку. Втім, нарешті саме тоді йому посміхнулося

«Той, хто шукає мільйони, дуже рідко їх знаходить. Проте той, хто їх не шукає, не знаходить ніколи,» - зауважував геній французької літератури Оноре де Бальзак

доставляти величезні стоси листів. Жінки благали його написати черговий шедевр, захоплювалися його талантом і просили про побачення. Якось переглядаючи пошту, він натрапив на загадковий лист.

Треба зауважити, Бальзак аж ніяк не був обділений жіночою увагою. Серед його коханок було чимало осіб аристократичного походження і навіть королівської крові. Весь Париж активно обговорював кожен новий роман письменника.

«... Коли я читала Ваші твори, серце моє тремтіло; Ви показуєте істинну гідність жінки, любов для жінки – дар небес, божественна еманация».

безбоязно вам писати. Підпишіться О. Б.».

Ганська отримала відповідь 9 вересня 1832 року в «Котід'ен», єдиній газеті, яку російська цензура дозволила ввозити в імперію. Коротеньке

щастя.

Він знайшов свій скарб в українській глибинці – маєтку графині Евеліни Ганської.

Історія взаємин Бальзака з Ганською розпочалася в лютому 1832 року, коли він отримав першого анонімного листа з підписом: «Іноземка», надісланого з Одеси до Парижа.

Листи відігравали в житті Оноре неабияку роль. Коли письменник почав публікуватися і літературний Париж визнав його твори, Бальзаку щомісяця стали

«Ваша душа прожила століття, шановний пане, - писала незнайомка, - а тим часом мене запевнили, що Ви ще молоді, і мені захотілося познайомитися з Вами. Коли я читала Ваші твори, серце моє тріпотіло; Ви показуєте справжню гідність жінки, любов для жінки – дар небес, божественна еманация; мене захоплює Ваша чудова тонкість душі, вона ж і дозволила Вам вгадати душу жінки».

Але цей лист неабияк схвилював Бальзака.

28 лютого 1832 року був відправлений перший лист до Парижу. Трохи згодом, 7 листопада, відсилається другий лист:

Що це? Розіграш? Містифікація? Але відповісти неможливо – зворотня адреса відсутня. На третій лист, що закінчувався словами «кілька ваших слів, надрукованих у «Котід'ен» вселить у мене впевненості, що ви отримали мій лист, і що я можу надалі

повідомлення інформувало: *«Пан де Б. отримав адресоване йому послання Він шкочує, що не знає, куди надіслати відповідь».*

Почерк та манера висловлювати свої думки видавали освічену та заможну жінку.

Ким же була та, що майже на чверть віку полонила думки Бальзака, стала його «Північною Зорею» і, зрештою, дружиною?

З архівних документів достеменно відомо, що народилася Евеліна Ганська 24 грудня 1803 року. Стародавній рід, з якого вона походила, дав Польщі владних і честолюбних діячів.

Ганська була із роду Ржевуських – давнього шляхетського роду, праправнучкою королеви Франції Марії Ліщинської. Її батько Адам Ржевуський,

Адам Ржевуський, батько Евеліни

О. С. Пушкін

Кароліна Собанська

збіднілий шляхтич, був людиною непересічною, свого часу листувався із Вольтером. Старша сестра Евеліни – Кароліна Собанська – після заміжжя виїхала до Одеси й тримала літературний салон, у якому частими гостями були О. Пушкін, А. Міцкевич. Вони присвятили чарівній Кароліні свої вірші, а також поеми – Антоній Яблоновський, Густав Олізар та інші. Пушкінське «Что в имени тебе моем», – це про Кароліну.

Евеліна була не лише вродливою та багатою, а й начитаною й інтелігентною. Вона досконало володіла кількома європейськими мовами, любила подорожувати, грала на фортепіано. Також любила танцювати й неодноразово була «зіркою» балів у Санкт-Петербурзі, літературних салонів в Одесі.

19-річну Евеліну видали заміж за Вацлава Ганського, старшого за неї майже вдвічі. Як весільний подарунок від чоловіка вона отримала родовий маєток Ганських у Верхівні. Проте в розкішних хорах молода жінка доволі швидко занудьгувала без бурхливого світського життя, що, очевидно, й спонукала її написати листа відомому письменникові.

Бальзакові романи і повісті були широко відомі не лише у Франції, а й усій Європі. Евеліна Ганська прочитавши «Сцени приватного життя» в лютому

1832 р. надіслала письменникові листа з підписом «Іноземка», в якому схвалювала роман і водночас робила деякі зауваження.

Листи від Іноземки летять в рожевих конвертах з голландського паперу: «Ваша душа прожила століття. Ваша зовнішність нічого не зможе сказати про Вашу палку уяву: треба, щоб в Вас спалахнув священний вогонь генія, лише тоді проявитися Ваша внутрішня суть, яку я так добре вгадую, Ви незрівнянний знавець людського серця». «Я захоплююся Вашим талантом, поважаю Вашу душу, я хотіла б бути Вам сестрою»

Спочатку це була просто гра. Але гра закінчилась, коли народилась любов.

Йому було 32 роки, їй на чотири роки менше. Десь через рік, вони вже жваво листувалися. Відомо, що Бальзак написав Евеліні 444 листа. Листи Евеліні були знищені Бальзаком за її бажанням.

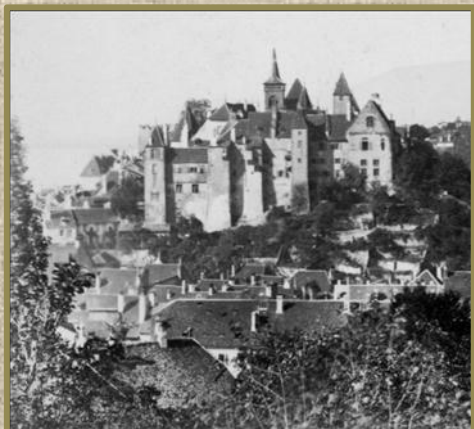
Бальзакознавці нарахували більш 20 тисяч листів від жінок, але зачепила його чомусь Іноземка.

Листування набуває все більшої сили, але тримається в таємниці адресатами. Вони домовляються про очну зустріч у Невшателі (Швейцарія) – рідному місті виховательки дочки Ганських Анрієтти Бориль.

Їхня перша зустріч відбулася у вересні 1833 року.

Існує декілька версій, одна з яких розповідає про те, що письменник побачив іноземку, яка стояла біля вікна вілли Андре. На ній було розкішне плаття з фіолетового бархату, улюбленого кольору Бальзака.

Перед Бальзаком постала висока пишногруда красуня. Вона була наче з мрії. Евеліна ж побачила товстого коротуна з рідким волоссям.

Невшатель, ІХ ст.

Хтось із сучасників Бальзака так згадує про зустріч із великим французьким письменником:

«Переді мною постала низенька, товста, жирна людина, по обличчю пекар, грацією швець, широкий в плечах бондар, манерами прикажчик, одягнений як шинкар».

А. Сегон з книги «ШКАТУЛКА С ВОСПОМИНАНИЯМИ»:

«Коли його охоплювала furia творчості, а ця furia оволодівала їм досить часто, він мав звичку говорити собі

самому: « – Ну, мій друже, за роботу! Розірвемо і розрубимо добрими ударами всі вузли, що зв'язують нас з вульгарним людством. Підемо від світу! Досить відмовок і вивертів! Закатаємо рукава, плюнемо на долоні – і давай перевертати лопатою не гірше негра.»

Він замурувався у своєму кабінеті на довгі місяці, без денного світла і свіжого повітря, і працював запоем по вісімнадцять годин з двадцяти чотирьох.»

С. П. Козловська з листа до П. Б. Козловського:

«Пана де Бальзака не можна назвати красивим, так як він невеликого зросту, товстий, круглий, кремезний, у нього широкі квадратні плечі, велика голова, ніс невизначеної форми, як ніби зроблений з гуми, дуже красивий, але майже беззубий рот, чорні як смола з сивиною жорстке волосся.

Але в його карих очах такий вогонь, вони так виразні, що крім вашого бажання ви змушені визнати, що мало бачили осіб подібної краси.

Він добрий, готовий на все для тих, кого любить, страшний для того, кого він не любить, і безжалісний до недоліків сильних світу цього.

У нього залізна воля, він безстрашний і відважний. Він забуває про себе заради своїх друзів і не визнає ніяких обмежень в своїй дружбі.

Він харчується черствим хлібом, хоча дуже любить добре поїсти. Щедрий для інших, він вмів стримувати себе, відмовлятися від своїх фантазій, часто не надто серйозних. Ось дуже поверховий начерк характеру пана де Бальзака, якого я дуже люблю і який такий добрий до мене. Йому тридцять сім років.»

Такий він, її кумир, перед Евеліною. Але хвилиenne розчарування швидко змінилося радістю, щойно Оноре заговорив. Його добра посмішка, гострий розум, безмежна привабливість і сяючі очі змусили Ганську забути про перше розчарування і тріпотіти від щастя.

«Неабияких жінок можна полонити тільки чарами розуму і благородством характеру» – завжди повторював Бальзак.

Одна з його знайомих так описувала свою першу зустріч з генієм:

«Я дивилася тільки на його обличчя. Вам, які його ніколи не бачили, складно уявити його очі. Вони були виразніше всяких слів». Як і всі жінки, що захоплювались чарами генія, Евеліна не стала винятком.

Зустріч із Ганською перевершила всі його сподівання. Жінка була настільки гарною, що Бальзак ділився враженнями про неї із сестрою:

«... Ми напрочуд вродливі, у нас чудове чорне волосся, ніжна шовковиста шкіра, ... наша маленька ручка створена для любові, а в двадцять сім років у нас ще зовсім юне, наївне серце. Яке вони мають значення, коли їх власниця – справжній шедевр краси! ... Я був просто п'яний від любові ... ».

Цікавий, енергійний співрозмовник зміг заповнити серце неприступної красуні і не тільки її. Вацлав Ганський також заприятелював зі знаменитим письменником. І не лише розповів йому про свої численні багатства, а й запросив письменника до Верхівні.

Ганська ділилася враженнями про Бальзака зі своїм братом у листі від 10 грудня 1833 року:

«У Швейцарії у нас зав'язалося чудове знайомство з паном де Бальзаком, автором «Шазреневої шкіри» і безлічі інших прекрасних творів. Знайомство це перетворилося на справжню дружбу, і я сподіваюся, що вона триватиме до кінця нашого життя. Бальзак дуже схожий на Вас, мій дорогий Генріх; він також веселий, дотепний і люб'язний, як Ви; навіть зовні він чимось-то схожий на Вас, й обидва ви нагадуєте Наполеона ...

Це був лист закоханої жінки. Все їй було до душі: озеро, прогулянки, місцеві жителі. А коли людині любе все, значить, вона і сама когось любить.

Бальзак - суще дитя. Якщо він вас любить, то заявить про це з простодушною відвертістю, властивою дітям ... Словом, при погляді на нього важко зрозуміти, яким чином такий вчений і видатна людина примудряється зберегти стільки свіжості, чарівності і дитячої безпосередності у всіх проявах розуму і серця », – «За все своє життя я не проводила таких мирних і щасливих місяців, як липень і серпень, які пройшли в Невшателі»

«Ти пророкував, що він буде їсти з ножа і сякатися в серветку. Другого він не зробив, але в першому злочині винен». І далі: «Його геніальність електризує і вносить витончену сферу духу».

Евеліна пише брату після зустрічі:

Бальзак подобався і Евеліні, і Вацлаву, якому письменник пообіцяв автографи письменників, і їхній дочці Ганні. Пізніше Бальзак писав:

«Я щасливий, безмежно щасливий, як у мріях, без будь-яких поганих думок. На жаль, клятий чоловік усі п'ять днів ні на мить не залишав нас. Він переходив від спідниці своєї дружини до мого жилету. До того ж Невшатель – маленьке містечко, де жінка, а тим більше знатна чужоземка, не може і кроку ступити непомітно. Я відчував себе, як в горнилі. Ненавиджу, коли на моєму шляху переешкоди. Але головне – це те, що нам двадцять сім років, що ми напрочуд вродливі, що у нас чудове чорне волосся, ніжна шовкова шкіра, яка буває у брюнеток, що наша маленька ручка створена для любові, що у двадцять сім років у нас ще зовсім юне, найвне сердечко, – словом, ми справжня пані де Ліньоль, і ми настільки необачні, що можемо кинутися на шию милого при сторонніх. Я вже не кажу тобі про колосальні багатства. Яке вони мають значення, їхня власниця - справжній шедевр краси».

Поцілунок крадькома під дубом – поки все. Більше буде зимою в Женеві в 1834 році. Бальзак почекає. А з шматка тканини сірої сукні Евеліни він зробить обкладинку нового роману «Серовита», натхненного Ганською.

З 1833 року письменник живе подвійним життям: одне, на публіку, для всіх: життя-арлекініада, що мусить захоплювати та дивувати натовп прихильників, а інше – цілкомито присвячене мадам Ганській.

Від першого побачення Евеліна стала для Бальзака ідеалом любові, який створив у своїй уяві і зберіг до останніх днів життя. Графиня Ганська, або Північна Зоря, як він називав її у листах, стала для нього останнім, можливо, найпалкішим коханням, і він постійно мріяв про спільне життя з нею.

Темп письменник взяв жвавий:

«На землі живуть нещасні вигнанці з небес; пізнаваючи один одного, вони переймаються взаємною любов'ю ». В іншому листі: «Не знаючи Вас, я Вас вже люблю; це може здатися дивним, але такий природний результат мого досі порожнього і нещасливого життя ».

Його листи, повні пристрасті, зводили її з розуму: «Обожнювальна повелителька, Ваша спляча величність, горда королева, троянда Заходу, зірка Півночі...».

Вацлав Ганський

Вацлав Ганський був на 22 роки старшим за свою дружину, і можна було розраховувати, що через п'ять – десять років Евеліна стане вільною. Закохані планували майбутнє, а Бальзак заспокоював далеку подругу:

«Дурненька, через десять років тобі буде тридцять сім, а мені ледве до сорока. Люди в цьому віці можуть кохати, одружуватися, цілу вічність обожнювати один одного», «Тільки Ви можете ошчасливити мене... Єва (дозвольте мені скоротити Ваше ім'я, адже Ви уособлюєте для мене все жіноче начало – єдину в світі жінку, як Єва для першого чоловіка)... Я стою перед Вами на колінах, моє серце належить Вам. Убийте мене одним ударом, але не змушуйте мене страждати!»

Після зустрічі в Невшателі, повернувшись до Парижа, Бальзак пише Евеліні:

«... Я люблю Вас, як дитина, з усіма радощами, забобонами, усіма ілюзіями першого кохання». І ще – «Моя дорога, моя кохана дружино..., для мене тепер невимовно чудово відкрилось нове життя. Я бачив тебе, говорив з тобою, наші тіла уклали такий же союз, як і наші душі...».

«Боже мій, будь благословенна тисячу разів, моя обожнювальна Єво! Одержав твого листа, тисячу разів благословенного, тисячу разів перечитанного, де ти? це я, де ти кохаєш, усе забуваючи, я знову дихаю, я ожив, як зів'ялий квіт, напоєний водою... Ти настільки моє життя, що я не витримаю більше 3 місяців розлуки...»

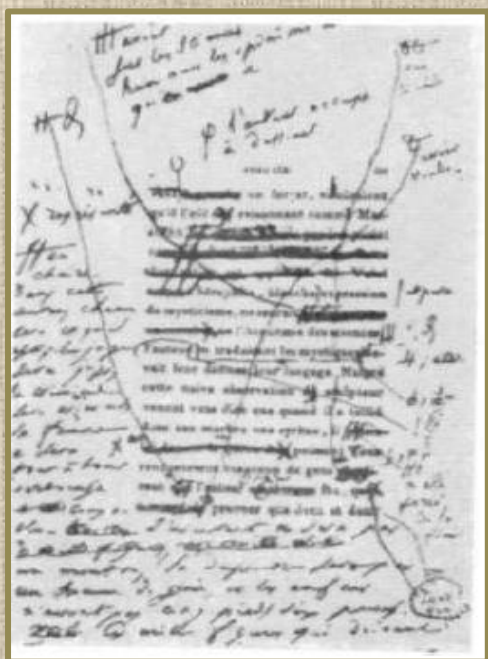
Їхні листи пульсували ніжністю.

«Не бійтеся мене, не вірте нічому поганому, що про мене говорять! Я просто дитина, але набагато більш легковажний, ніж Ви вважаєте. Зате я чистий, як дитя, і люблю, як дитя».

У грудні того ж року вони побачились в Женеві. Бальзак писав своїй таємній коханій:

Повернувшись до Парижа, Бальзак знову поринув у роботу. Ганська ніколи не звинувачувала коханого, що той працює, забуваючи про неї. Бальзак

відповідав, що жінки зазвичай більше люблять тих чоловіків, які віддають їм усе своє дозволя...

У цей час письменник багато працює, виходять у світ його найкращі твори. В одному листі до Евеліни від 12 листопада 1833 року він розповідав про свій робочий день:

«Від дванадцятої ночі до дванадцятої дня я працюю, тобто сиджу протягом дванадцяти годин у кріслі, творю й переробляю. Потім з дванадцяти до чотирьох годин дня виправляю коректи, о п'ятій – обідаю, о пів на шосту я в ліжку, а о дванадцятій ночі знову встаю працювати.»

Після Невшателя Ганська і Бальзак зустрічалися в Женеві, Німеччині, Італії, Австрії. Овіяні ореолом таємничості, романтичності побачення з Евеліною лише розпалювали його любов.

«Моя любов – прекрасніше, досконаліше, ніж все, що я зробив. Без такої повноти серця я не виконав би і десятої частини свого твору, не було б у мене такої непорушеної мужності...»

«Я дихаю, думаю, працюю лише завдяки тобі і я лише для тебе... Щасливий вірою в свою любов. Відчуваю, що буду любити тебе вічно. Щоденно знаходжу в своєму серці ще сильніше почуття, ніж напередодні... З кожним днем ти все сильніше заповнюєш моє серце...»

Вони побачились в 1835 році у Відні, але наодинці залишитись не вдалося. До наступної зустрічі вісім років.

Закохані будували плани на майбутнє. Зовсім не бажаючи зла Ганському, вони все ж сподівалися, що через кілька років зможуть назавжди поєднати свої долі.

Одного разу один з листів закоханих потрапив в руки чоловіка Евеліни. Хоча пояснення дружини було не дуже правдоподібним, Ганський не став роздмухувати скандал.

Бальзак почав мріяти про поїздку в Україну. Ще у жовтні 1833 року він писав сестрі: **«Я поїду подивитися Україну, ми пообіцяли собі чудову й світлу подорож».**

У січні 1834 р. письменник знову писав: **«Вересень побачить мене у Відні, а там цілий рік в Україні...»**

Певно, у Ганської не було остаточного переконання в необхідності негайного приїзду Бальзака. У листі в жовтні 1835 р. Бальзак, з характерною для нього наполегливістю, писав їй: **«Чим більше Ви відмовляєте мені у приїзді до Верхівні, бо це було б для мене великою втотою, тим швидше я приїду».**

Водночас Бальзак обмірковує свої плани щодо подорожі в Україну. 19 липня 1837 року він пише Ганській:

«То була моя помилка, що я досі не побував в Україні... Помилка ця є наслідком моєї бідності... Треба їхати звідси до Гавра, з Гавра до Гамбурга, з Гамбурга до Берліна, з Берліна до Бреславля, з Бреславля до Львова, з Львова до Бродів, де я буду без екіпажу, без знання місцевої мови?».

Через рік він пропонує вже інший маршрут тієї самої поїздки:

«Мені треба їхати в Сардинію, і коли там пощастить, моя радість понесе мене до самої Верхівні, - я буду багатий... Подумайте, через п'ятнадцять днів я попливу Середземним морем. Ех! Звідтіль до Одеси, а там же все тільки, як кажуть у Парижі, все асфальтом укрите, а вже від Одеси до Бердичева – то лише кілька кроків...»

Звичайно, сподіванню на багатство з Сардинії також виявилось марним. Постійною перешкодою в цій «мандрівці кохання» були брак грошей, термінова робота і зростаючі борги; про що читаємо в кожному листі до Евеліни і що цілком відповідало дійсним обставинам, які оточували Бальзака, незважаючи на його широку славу й популярність та все нові видання його творів. 16 березня 1839 року він пише Ганській: **«Нестатки переслідують мене, як фурії Ореста».**

На початку червня того самого року Бальзака відвідав московський професор С. П. Шевер'єв. Через рік про цю зустріч він написав у журналі «Москвитянин». Писав про ці відвідини і Бальзак у листі до Ганської: «Цими

днями був у мене російський професор з Москви, пан Шеверьов: а я так люблю все, що закінчується на «ев», за аналогією з Бердичевом; я до такої міри дитина, що мені здається, ніби я наближаюся таким чином до Вас...» Відповіді з Росії приходять все рідше і стають сухими і натягнутими. Оноре бентежить, як Єва віддаляється від нього – вона цілком переключилася на виховання своєї улюбленої дочки Ганни, і листи до Парижу приходять раз на півроку. Тим часом доброзичливці повідомляли Евеліні про нові романтичні пригоди Бальзака, і в Париж летять листи з докором в невірності.

Ганська сходить з розуму від ревнощів, нападає в листах на письменника.

Подорож до України відклалася ще на кілька років. У листопаді 1842 року помер чоловік Ганської. Та Евеліна чомусь не повідомила про це Бальзакові. Він дізнався про смерть пана Ганського випадково, від зовсім сторонніх людей.

В Ганської були клопоти: родина чоловіка її недолюблювала і намагалася позбавити Верхівні.

Родичі тільки і чекали якогось промаху з її боку. Евеліна дуже боялася, якщо вона візьме другий шлюб, у неї віднімуть доньку. Бальзак не хотів миритися з втратою своєї мрії і вирішив поїхати до Санкт-Петербурга щоб допомогти Евеліні виграти судовий процес.

Евеліні Ганській було близько сорока років, коли їхні взаємини з Бальзаком перейшли на новий етап. З наступного, 1843 року, він у своїх листах звертається до неї лише на «ти», дає різні поради і щодо лікування, і щодо господарських справ. Він придбав собі географічну карту Росії. З рештою, 14 липня 1843 року Бальзак завізував свій паспорт у російському посольстві і 18 липня вирушив з Парижа до Дюнкерка: він їхав поки ще не в Україну, а до Петербурга. З Дюнкерка він 29 липня 1843 року прибув на пароплаві «Девоншир» до Петербурга. У Петербурзі зупинився на Великій Мільйонній вулиці, у будинку Тітова.

Уперше за вісім років знову зустрівся з Евеліною Ганською. Бальзак був на різних прийомах, концертах, парадах. У Михайлівському театрі публіка влаштувала знаменитому письменникові справжню овацію.

Евеліна намагалася залагодити свої справи, пов'язані зі спадщиною. На той час обставини не дозволили їм одружитися, але спілкування з коханою сповнило Бальзака радісної впевненості у майбутньому.

Бальзак пробув у Петербурзі понад два місяці. 7 жовтня 1843 року він виїхав зі столиці Росії, про що повідомила читачам газета «Северная пчела».

Евеліна владнала свої справи і в 1846 р. разом з донькою Ганною та її нареченим Юрієм (Георгієм) Мнішеком вирушили в мандрівку по Європі із заїздом до Парижа. В цій поїздки Евеліна завагітніла. Бальзак навіть вибрав ім'я

для очікуваного сина – Віктор-Оноре. Але дитина з'явилась на світ мертвою. «Віктора не було, народилася й померла дівчинка», – пише Андре Моруа у книзі «Прометей, або Життя Бальзака». Немовля поховане в маленькій каплиці у Верхівні, поруч з першим чоловіком Евеліни – В. Ганським та їхніми померлими дітьми.

Бальзак пережив велике потрясіння: **«Я вже так полюбив свою дитину, яка б народилася в тебе! У ньому було все моє життя ...»**

Потім був Вісбаден, де Бальзак виконує функції свідка під час шлюбу Ганни Ганської та Георга Мнішека. Повернувшись у Францію Бальзак написав у паризьку газету «Мессаж»: «Сьогодні, 13 жовтня в католицькій церкві міста відбулося одруження однієї з найбагатших в Російській імперії наречених графині Ганни Ганської з графом Георгом Мнішеком».

Ганна Ганська

По лінії матері наречена є правнучкою королеви Франції Марії Ліщинської, а граф Георг Мнішек – правнуком останнього короля Польщі та прямим нащадком знаменитої й нещасної Марини Мнішек. Евеліна повертається додому в Верхівню. Одна.

Як довго навіть після смерті Вацлава Ганського Евеліна відмовлялась повторно одружуватись! Чому? Важко зрозуміти. Хоча були у них і сварки. Бальзак, нарешті отримавши досить коштів, витрачав їх вкрай непрактично і не прагматично, а Евеліні було важко зрозуміти, чому при матеріальній скруті він не економить, а купує новий, прикрашений слоновою кісткою ціпок за 600 франків.

Впродовж 16-ти років з Парижа у далеку Верхівню раз у раз летіли не просто листи, а листи-сповіді, листи-мрії. Бальзак писав про своє жагуче кохання, що вогнем палахкотіло в його душі і з роками не вгамувалося, про свої творчі плани, роботу над романами. Ідеєю створення «Людської комедії» Бальзак в перший раз поділився саме з Евеліною.

В перервах між побаченнями з Верхівні від Ганської у Париж ідуть листи, обширні, емоційні, сповнені роздумів, що мають далеко не приватні значення.

А з Парижа – також на кшталт:

*«Не наважусь зізнатися
моєму лікареві, що
вмираю з кохання до
жінки, що через це
плачу, як дурень, у
своєму кабінеті, що
нічого мені не хочеться,
що тужу... Хочу мати
тебе за дружину,
інакше не хочу жити».*

Це з щоденника Евеліни
Ганської.

*«Які ніжні, які швидкоплинні ті хвилини
нашого життя, коли було налите радіщами
все наше єство, коли розквітає душа, вбираючи
у себе чисту блакить неба, що здається, сяє
безсмертною молодістю! Та як довго затяглися
роки, що передували цим хвилинам, і які
гірко-болісні години, що настають за ними,
яким гострим болем відлунує серце. Здається,
тобі наснився дивний сон, а між тим це було
життя красиве, щасливе, повноцінне життя,
це було раювання...»*

А це Бальзак:

*«Щасливий лише той, хто
любить одну єдину жінку...
Я люблю Вас всією силою
розуму» (Лист від 29 лютого
1844 року).
«...Знайте, дорога і любима,
що всім я зобов'язаний лише
Вам, без Вас, без того, що
нас з'єднує, я вже б не жив у
цьому світі...»
(20 березня 1844 року).*

*«В мені все вмерло. Тільки
щастя може повернути мені
життя і здатність
творити».
«Я знаю, якщо я не одружуся
з нею, вона ні за кого не піде
заміж. Бути її другом цього
досить для мене, це вища
гордість мого життя».
Серпень 1847 року*

Із часом тон листування Евеліни з Бальзаком змінюється, тепер на папері менше пристрасті і кохання. З'явилося більше закликів і порад, як вести господарство, як економити гроші. З боку Евеліни з'явилися спалахи ревнощів. До того ж – небезпідставні. Про чергові закоханості Бальзака зацікавлену публіку охоче повідомляла французька преса. Відомо, що в нього було багато коханок і щонайменше троє незаконно народжених дітей.

Природа наділила Оноре де Бальзака могутнім здоров'ям, але тривала, надмірно важка й виснажлива творча праця, сотня тисяч безсонних ночей, постійна боротьба з життєвими негараздами та боргами, хвилювання й розчарування підточили сили генія. Вкрай виснажений, знеможений морально і

фізично не роками, а тривогами й розчаруваннями, вогнем душі він пише Евеліні, що без неї не може далі жити й творити.

«Боже мій, будь благословенна тисячу разів, моя божественна Єво! Бувають дні, коли я знову вірю в життя, в щастя, в прекрасне майбутнє, коли я знову стаю молодим, талановитим, окрилений подіями, здатним закінчити «Людську комедію». Коли я знаходжу тебе, коли знаю, що ти моя, тоді сторінки дивом пишуться самі собою. Тепер я відродився, я працюю, я вірю в долю, що влаштує свої справи...»

«Мій будинок схожий на могилу... Завжди перед очима одинока постіль... Я вмираю від неописаної в медицині недуги, викликаної розлукою з любимою істотою... Вже чотирнадцять років, як я люблю тільки одну жінку щиро, благородно. Я, насамперед, її друг, що ладен проїхати півтори тисячі льє, аби вдовольнити бодай одну з її примх, і я хотів, щоб у неї їх було якомога більше.»

Бальзак вмовляє Єву кинути все, їй не доведеться бідувати. Він досягне великих статків своєю працею. Ось і зараз він працює відразу над декількома книгами – тяжко працює по 15 годин на добу. Єдине спасіння – надія: його щастя десь близько, потрібно потерпіти. На безіменному пальці лівої руки Бальзак давно носить обручку – в душі він одружений. Чому ж Єва не дозволяє йому приїхати в Україну, покласти втомлену голову на її плече?

Бальзак переконував Ганську, що тривала розлука не згасила його великої любові і що з роками почуття ставало дедалі сильнішим. 7 липня 1847 року він зізнається Евеліні:

Нарешті Евеліна дозволяє письменнику приїхати до неї у Верхівню. І от – вересень 1847 року...

4 вересня 1847 року газета «Gournal des debats» розмістило інформацію про те, що Оноре де Бальзак перед виїздом до Росії обіцяв надіслати подорожні враження. Однак обіцяних нотаток він так і не написав, його «Лист з Києва» лишився незавершеним.

Восени 1847 р. Бальзак нарешті вирушає до України. Від Парижа до Верхівні він їхав тиждень. Його маршрут пролягав через Броди, Дубно, Радзівілів. Саме під час цієї першої поїздки він написав свої відомі слова про Україну (їдеться, зокрема, про села біля Бердичева): **«Переді мною розкинулася пустеля, царство збіжжя, прерія Купера з її**

тишею. Тутешні ґрунти – український чорнозем, шар чорної і жирної землі завтовшки з півсотні футів, а то й більше; такі поля ніколи не угноюють, а сіють на них тільки зернові».

Найдокладніші листи за ці два роки Бальзак писав своїй сестрі Лаурі Сервіль і матері, а також зрідка декому із друзів і знайомих. Перший його лист сестрі від 8 жовтня 1847 року передає захоплення письменника багатствами краю, його мальовничою природою: **«Не можна уявити собі просторів та врожаю на цих землях, яких ніколи не угноюють і щороку засівають хлібом... Від європейського кордону і до Одеси наче одно безперервне поле. Багатство і могутність Росії не можна собі уявити, треба побачити, щоб повірити».**

І ось Верхівня: **«...я побачив подібність Лувру, грецький храм, позолочений сонцем. У цьому реальному замку жила його принцеса!»**

Сестрі до Франції пішов лист: **«Будинок у них – справжній Лувр, а маєток завбільшки з наші департаменти. Неможливо собі уявити, які тут простори, яка родюча земля».**

Бальзак приїхав до України через п'ятнадцять років після перших своїх думок про цю романтичну мандрівку, восени 1847 р. Ганська прийняла письменника у своєму маєтку у Верхівні, Сквірського повіту, Київської губернії.

Що найперше відкрилося йому? Що вразило? Незаперечно – розкішний палац, позолочений промінням призахідного сонця. Переповідаючи сестрі Лаурі свої враження, зазначив, що панський будинок доглядає обслуга з трьохсот осіб.

Старий граф, як тільки міг, догоджав молодій і вродливій дружині, для неї був облаштований цей палац. Коли Бальзак вперше побачив листівку з білим особняком із колонами у стилі ампір, він написав Ганській: **«Я не знав, що ви володієте Лувром».**

Двоповерховий палац в ампірному стилі було збудовано у 1800 році. У будинку було 30 кімнат, бальна зала зі скляними дверима, стіни прикрашали розкішні барельєфи. Мاستок обслуговували 300 осіб прислуги. А ще Вацлав Ганський мав одну слабкість підземні переходи.

Таємними шляхами була пронизана вся територія помістя. Навіть від спальні Евеліни було два підземних переходи: один – до купальні, інший – до каплиці.

Поряд з палацом у 1810 р. Ганський спорудив каплицю.

Наприкінці XVIII ст. у Верхівні на площі 44 гектари було створено парк в англійському стилі з чудовими алеями, альтанками, оранжереями і вольєрами для звірів і дивовижних птахів.

Деревя для парку звезли з усього світу. В ньому розмістили клітки з ведмедями, а коли молода пані забажала милуватися граційними лебедями, кріпаки викопали став. Парк був настільки великий, що прогулювалися по ньому кінними екіпажами. Загалом Ганському належали 21 тисяча акрів землі і 3 тисячі кріпаків.

Місток через яр

В маєтку була колекція картин (оригінали Жана-Батиста Греза, Антуана Ватто, Ван-Дейка, Лукаса Кранаха, Рембранта), придбана в Брюселі карета, вартістю, за яку можна придбати 2 тис. кріпосних. Бальзак здивований, що його

«Північна зірка» яка живе в такій розкоші, залишилася доброю та чутливою жінкою.

У листі за листопад 1847 р. Бальзак описує фільварок пані Ганської у Верхівні:

Бальзак звертає пильну увагу і на мануфактурне виробництво, звичайне в той час для маєтків заможних землевласників.

Він пише:

«Верхівня має досить велике

«Це житло – точнісінько як Лувр, а маєток завбільшки як один з наших департаментів.

Країна ця дивна з того боку, що поруч з надзвичайним блиском розкошів не вистачає найнеобхіднішого комфорту. Цей маєток єдиний в окрузі, де є лікарня. Є дзеркала в десять футів заввишки й немає шпалер на стінах.

А Верхівня вважається найрозкішнішим маєтком в Україні, яка дорівнює розмірам Франції. Будинок, де я живу, як острів серед океану: ниви й степи якогось азійського розміру...

Живу в дуже приємних кімнатах; є салон, кабінет і спальня. Кабінет у рожевих тонах, з каміном, чудовими килимами та приємною обстановкою. Вікна всі дзеркальні, отже я бачу пейзаж в усі боки. Ви можете таким чином уявити собі, що це за Лувр у Верхівні, бо тут не одне таке помешкання».

населення, тут існує дуже добра сукновальня. Мені роблять пальто на сибірській лисиці на зиму з тутешнього сукна, і це сукно варто французького. Його виробляють десять тисяч штук на рік».

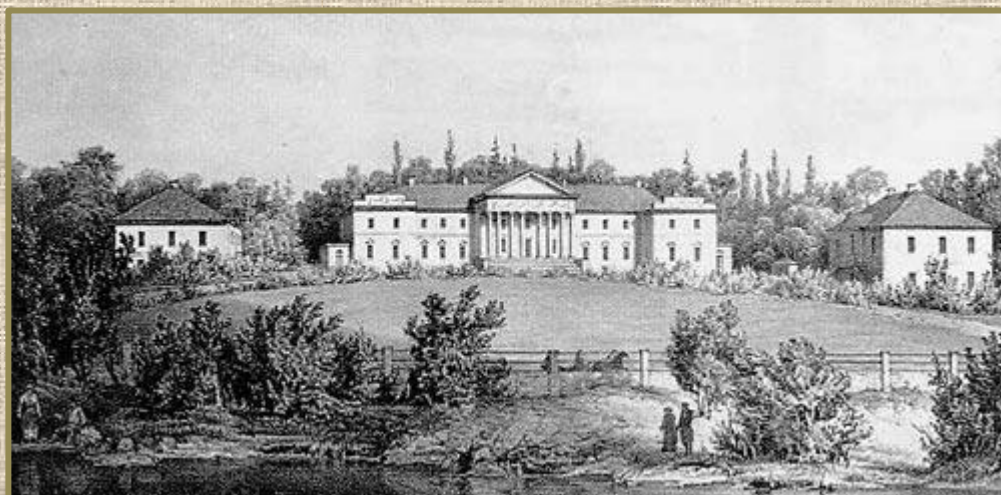
Із щирим захопленням пише письменник про народних майстрів і, називаючи Україну «земним раєм», додає, що тут він «уже занотував 77 способів виготовляти хліб, що показує величезну здатність народу комбінувати ніби найпростіші речі». Тут зустрів він майстра, «що виробляє з заліза чудові предмети»... Це якийсь Бенвенуто Челліні, що з'явився посеред України, як дивний паросток. Письменник просить прислати до Верхівні малюнки, орнаменти західних митців – «ми б допомогли таким чином поважному й видатному артистові, давши йому моделі для роботи».

«Не дивлячись на родючі землі, обміняти продукти на гроші важко, тому що управителі крадуть і не вистачає робочих рук для молочення хліба ... У Верхівні треба мати все своє: тут є кондитер, мебляр, кравець, чоботар, які обслуговують маєток. Тепер я розумію що таке триста душ челяді, про яких мені говорив в Парижі покійний пан Г., який тримав для своїх послуг навіть цілий оркестр».

Кінець 1847 р. і весь наступний рік Оноре де Бальзак проводить у Верхівні. Евеліна Ганська облаштовує для нього три кімнати. Андре Моруа писав: «Бальзак був щасливий. Вперше в житті він опинився в одному з палаців із численною челяддю, про які мріяв з дитинства».

«Я працюю тут, як у Парижі, – писав він рідним з Верхівні у листопаді, – я маю розкішний апартаменти: салон, кабінет і спальню; кабінет із рожевого штучного мармуру, з каміном, чудовими килимами та зручними меблями, вікна цілком із скла без олов'яної фольги, краєвид відкривається переді мною на всі боки...»

Верхівня. Садиба, середина XIX ст.

З кімнат другого поверху, які дивилися на південний захід, Бальзак милувався дубовим чаєм в урочищі Башта, який підходив до самої річки Постел.

І все це багатство Евеліна збирається віддати доньці в обмін на довічну ренту. Тільки передача маєтку давала Евеліні Ганській можливість вступити в новий шлюб. Бальзак пише сестрі, що «щастя мого життя вільне від всякої користі». В ім'я їхнього майбутнього потрібно подолати досить перешкод: отримати дозвіл царя, перемогти опір родичів. Однак, яке блаженство – вечори в Верховинській садибі! Його кохана з рукоділлям на колінах слухає разом з донькою нові глави книги, яку він з натхненням пише тут. І по обличчю її біжать струмки сліз...

Українська земля надихала Оноре де Бальзака. Ганська створила йому ідеальні умови для праці. «Зворотний бік сучасної історії», «Мачуха», «Листи про Київ», «Жіночий характер», «Петро I та Катерина» – ось лише деякі добре відомі нині назви з творчого доробку пізнього Бальзака.

«Скільки неопублікованих сторінок з позначками «Верхівня» знайшли ми серед паперів – безперечних доказів праці, яку ніщо не могло перервати, навіть жахливі напади хвороби...» – зазначав біограф письменника Шпульберг де Левенжюль.

В останні роки свого життя Бальзак побував у Верхівні всього двічі: вперше з 13 вересня 1847 року по 2 лютого 1848 року, вдруге – з 29 вересня 1848 року по 25 квітня 1850 року. За цей час письменник шість разів приїздив до Києва.

Вперше Ганська повезла Бальзака до Києва в листопаді 1847 р.

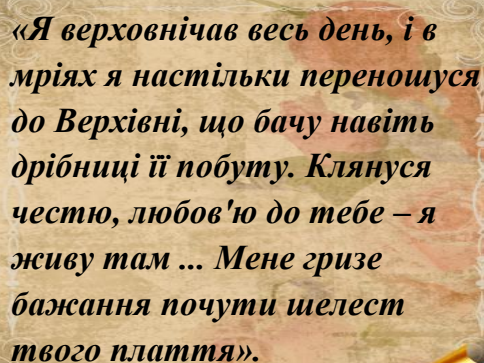
«Ну ось я побачив північний Рим, татарське місто з тисячею церков, багатствами Лаври і святою Софією українських степів... Не повірите: один багатий чоловік прочитав всі мої описи і щонеділі ставить за мене свічку в Миколаївській церкві», – писав Оноре сестрі. «Я слухав розповіді про степи, селян, снігопади, управителів, євреїв, і, нарешті, про з'єднання цивілізації з варварством, і все в таких висловах і в такому фантастичному висвітленню, що Україна почала здаватися мені єдиним краєм на землі, де я зміг би побачити зовсім нові явища і людей».

Але справи вимагають присутності письменника в Парижі. І в січні, в найлютіші морози, Бальзак залишає Верхівню. Евеліна кутає його в величезну лисячу шубу, без якої не доїхати, дає 90000 франків на ділові витрати. Вперше в житті він щасливий. Протягом трьох місяців його не докучають кредитори з

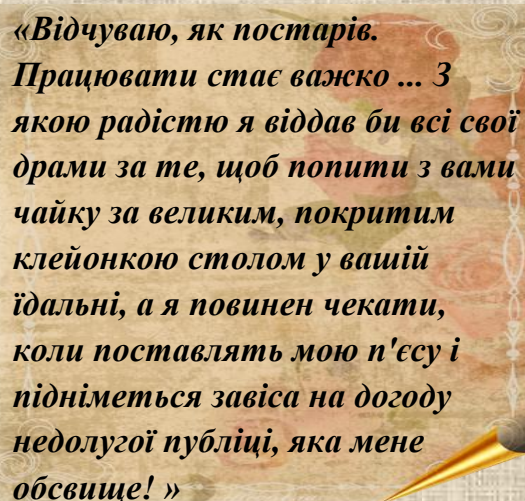
неоплаченими векселями, вперше він вільний від тягот буденних турбот, вперше не сидить за столом цілими ночами.

Узимку 1848 р. Бальзак, не отримавши згоди на шлюб, вирішив повернутися до Парижа. Цього разу він їхав через Київ. Цікавими є його враження від міста та його мешканців. До столиці письменник потрапив у розпал різдвяних ярмарків і балів. Своїми враженнями француз ділиться із сестрою: **«Молоді дами бувають на балах у сукнях королівської розкоші, що значно перевершує все те, що можна побачити в Парижі».**

Але тепер навіть улюблений Париж йому остогид, він живе лише мрією – знову виїхати в Україну, бо вже не може побороти своє єдине бажання: бути поруч з коханою. Листи тому свідчення:

«Я верховнічав весь день, і в мріях я настільки переносуюся до Верхівні, що бачу навіть дрібниці її побуту. Клянуся честю, любов'ю до тебе – я живу там ... Мене гризе бажання почути шелест твого плаття».

«Відчуваю, як постарів. Працювати стає важко ... З якою радістю я віддав би всі свої драми за те, щоб попити з вами чайку за великим, покритим клейонкою столом у вашій їдальні, а я повинен чекати, коли поставлять мою п'єсу і підніметься завіса на догоду недалужної публіці, яка мене обсвище! »

– писав Бальзак з Парижу. Він змучений титанічною працею, безпритульністю. Одному з друзів Бальзак залишає довіреність на ведення всіх його літературних інтересів і їде до Єви.

Восени 1848 р. Бальзак знову повернувся до Верхівні. Напередодні поїздки він писав до П. Ф. Геккеля, начальника радзівілівського митного округу, із яким познайомився під час першої мандрівки: **«Я прямую в Росію у пошуках шматка хліба й спокою. Росія тепер моя кохана, а Франція – законна дружина; за прикладом багатьох чоловіків, я частіше буватиму в коханої, аніж у дружини».**

Тепер протягом 1849 року він жив у Верхівні. Вранці в його прекрасних кімнатах з дорогими килимами з'являвся слуга Фома Губернатчук, кланявся в ноги, до чого Бальзак не міг звикнути, і розводив вогонь у каміні. Турботливі руки господині вже приготували все для роботи. Але ідилію порушувало невдоволення рідних Евеліни. Їх та доньку, графиню Ганну, тривожив

майбутній шлюб з марнотратним французом, у якого суцільні борги. Чекали дозволу імператора.

Проти Бальзака була вкрай негативно налаштована родина чоловіка Ганської. Тому жінка вагалася, і це, звісно, дратувало Бальзака. Кидала дрова в багаття й тогочасна французька преса, яка багато пліткувала про його стосунки з Ганською. Одне з видань, зокрема, писало, що Бальзак залишив Францію задля Росії, «де лютує холера, і – що гірше – в люту зиму... і – що найжахливіше – щоб одружитися».

З січня 1849 року Бальзак через міністра освіти графа Уварова звернувся до Миколи I за офіційним дозволом російській підданій і поміщиці пані Ганській, уродженій графині Ржевуській, з'єднати свою долю законним шлюбом з підданим Французької республіки Оноре де Бальзаком.

«Скоро буде шістнадцять років, як я кохаю шляхетну й добродійну жінку... Особа ця є російською підданою і повна її відданість не підлягає сумніву. Звісно, її високі риси належно поціновані, бо вам усе в Росії відомо... Вона не хоче вийти заміж за іноземця без згоди повелителя, вона удостоїла мене права просити про цю згоду».

У лютому того самого року було дано офіційний дозвіл, але в червні вийшов додатковий наказ царя, одруження Ганської з іноземцем автоматично позбавляло її (за тогочасними законами Російської імперії) майже всього нерухомого майна, що її належало. Проте, незважаючи на це, у березні 1850 р. Бальзак писав до Франції друзям: ***«У мене не було ні щасливої юності, ні квітучої весни в молодості, зате в мене буде найсонячніше літо й найтепліша, привітна осінь...»***

Письменникові хотілося вірити в майбутнє щастя. Та він був уже дуже хворий. Серце і печінка не давали йому і хвилини спокою. Від 15 січня до 15 лютого 1850 року Бальзак пробув у Києві, багато часу пролежав у ліжку, але бував на Контрактах і був присутнім на прощальному урочистому обіді, в черговий раз влаштованому на його честь губернатором Фундуклеєм.

Нерви не витримали – Бальзак захворів. Лікарі знайшли гіпертрофію серця. Цілий місяць письменник не виходив зі своєї спальні – не міг навіть підняти руку, відразу починалося задуха і страшний кашель. Евеліна перетворилася в доглядальницю. Вона була безмежно терпляча і ніжна. Але Бальзак ловив на її обличчі тінь сумніву і розумів, що це справжня самопожертва – погодитися вийти заміж за тяжкохвору людину. Навряд чи він зможе працювати як раніше.

30 квітня 1850 року він написав сестрі:

«Ми маємо тут першорядного медика, який перебуває у країні вже двадцять років... Лікар Кнот твердо обіцяв мене вилікувати, і те, що він уже зробив, доводить, що він у тому переконаний».

«І ось настав час, коли я не можу навіть причесатися, бо задихаюсь і зараз же починається биття серця, двічі були приступи повної задухи».

Місцеві лікарі дуже подобалися Бальзакові, він був упевнений, що в Парижі був би уже мертвим. Лікаря Ганських – Кнота – він називав «великим лікарем», підкреслюючи його щоденні турботи про себе.

Прийшов дозвіл від імператора. Евеліна Ганська розуміє, якщо весілля не відбудеться, це вб'є її коханого. Тепер не стільки вже любов, скільки доброта, жалість взяли верх над усіма сумнівами. Вона сказала Бальзаку: «Так».

За тодішніми законами Російської імперії, шлюб з іноземцем означав для поміщиці Ганської втрату всіх своїх маєтків. Вона заповідає всі свої володіння дочці, зобов'язавши її виплачувати лише дев'ять тисяч карбованців сріблом.

Їхні стосунки не схвалювали ні французький бомонд, ні польська аристократія, ні навіть цар Микола I. Та попри всі негаразди роман тривав 18 років і закінчився вінчанням у Бердичеві.

Чому Бердичів? Бальзак описував місто вкрай неприємно: **«Будинки танцюють польку – так перекошені: один направо, інші наліво, а деякі взагалі напіврозвалені. Траплялися меншого розміру, ніж наші ярмаркові балагани, а чистотою схожі на хлів».** А тому, що в Житомирі, де планувалося вінчання, гудів карнавал, на який з'їхалася уся аристократія. Весілля перетворилося би в шоу, а хворому письменнику та його музі це було ні до чого.

У березні 1850 р. Бальзак в останнє приїздить до Києва, щоб остаточно оформити всі документи для свого шлюбу з Ганською. 14 (2 за ст. ст.) березня 1850 року в приходському костьолі святої Варвари в старовинному українському містечку Бердичеві, о сьомій годині похмурого дощового ранку, відбулося довгоочікуване вінчання, подалі від цікавих очей провінційної публіки. Присутні були тільки найближчі люди – донька Евеліни Ганна, шафери Густав Олізар та Георг (Жорж) Мнішек. Обряд здійснював католицький прелат Віктор Ожаровський за участю каноніка бердичівської парафії Йосипа Білоблоцького. В Житомирському обласному державному архіві до цього часу зберігається метрична книга костьолу з записом про це вінчання.

Нині про цю подію нагадує меморіальна дошка, встановлена на фасаді церкви в 1966 році.

Після вінчання Бальзак сказав Евеліні: **«Ура! Я зробив те, чого не зміг Бонапарт! У твоїй особі я підкорив Росію!»**

Церква св. Варвари в Бердичеві

Оноре писав мадам Карро:

«Тільки Ви повинні дізнатися від мене про щасливу розв'язку великої і прекрасної драми серця, яка тривала шістнадцять років. Три дні тому я одружився з єдиною жінкою, яку любив, яку люблю ще більше, ніж раніше, і буду любити до самої смерті».

Бальзак не обманював. Втомившись від бурхливої молодості, численних романів і жінок, тепер він хотів тепла і турботи, тихої і спокійної старості поруч з прекрасною Євою. Півтора місяці подружжя збиралося у подорож до Франції. Виїхали з Верховні 25 квітня 1850 року. Незадовго до цієї події Евеліна написала своєму братові:

«Я знаю добре, надто добре, що пан Бальзак – приречений і що навіть за найкращого догляду не зможе протягнути довго. Однак думка, що я можу бути потрібною цьому великому розуму та цьому великому благородному серцю, також є нагородою. Я дам йому щастя, на яке він заслуговує, і відтак сама буду щасливою. Його так часто зраджували. Я залишуся йому вірною наперекір усім... Нехай він помре з рукою в моїй руці та з моїм образом у серці...»

І весняним бездоріжжям п'ятдесятилітні наречені відправляються до Франції. Бальзак везе в Париж дружину, про яку мріяв усе життя, але ... двадцять сходинок долає насилу. Став погано бачити. Ночами не спить від нападів ядухи. А вдень каже своїй Єві, що щасливий і скоро видужає. Вона хоче в це вірити, не відаючи того, що шлюбного ложа у неї не буде. В перший же день їхнього повернення в Париж лікар Бальзака зажадав скликати консиліум: геніальний письменник нічого не бачить, не може ходити, часто втрачає свідомість – він приречений.

**Особняк Бальзака в Парижі
на вул. Фортюне.**

Бальзак на смертному одрі

Вони оселилися в квартирі Бальзака на вулиці Фортюне.

Чотири важких місяці Евеліна Ганська так і не була дружиною Бальзака. Лише доглядальницею, дуже відданою та мужньою. Їй він диктував останні листи. Лікарі говорили, що у пані Ганської «благородне, великодушне і піднесене серце». Сестра Бальзака писала про неї матері: «Вона поводиться героїчно». Вмираючий не чув ні сумних зітхань, ні відчаю – тільки слова: «Ти будеш жити». В хвилини просвітління Евеліна говорила з ним про його майбутні романи.

Стан Бальзака постійно погіршувався, хвороба прогресувала, подеколи він навіть не міг ходити. Змучений безсонням, кашлем і задишкою, не міг схилитися над робочим столом.

Бальзак і Ганська мали вже поважний вік і неабиякий життєвий досвід, але роки не згасили їхнього кохання. Евеліна Ганська усвідомлювала приреченість коханого. Вона розуміла: шлюб із Бальзаком – то для неї велика самопожертва, адже вона одружувалася із смертельно хворим чоловіком.

Евеліна Ганська пішла під вінець без ілюзій для себе. Вона не посміла вбити мрію Оноре де Бальзака, його надії на щастя. І не її провина, що щастя та смерть вступили на поріг їхнього будинку одночасно. Ні, не помилився Оноре де Бальзак, раз і назавжди полюбивши свою Єву.

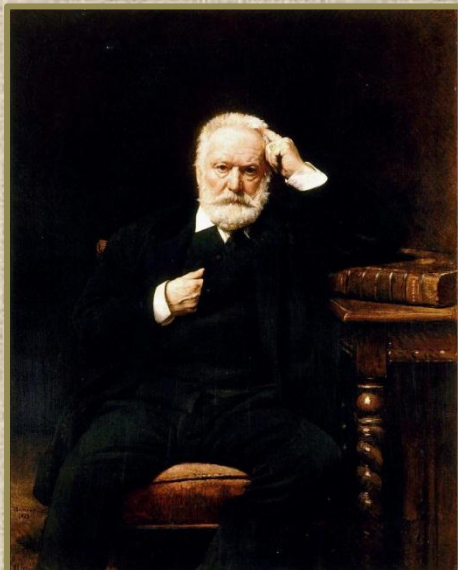
Бог винагородив Оноре де Бальзака за його велику любов і довготерпеливість. У шлюбі з Евеліною Ганською він знайшов взаєморозуміння, теплоту й сердечність. На превеликий жаль, усе те щастя дарувалось йому надто пізно, вже на порозі смерті і 18 серпня 1850 року, о 23 годині 30 хвилин зупинилося його, здавалося, невмируще серце...

20 серпня його поховали на кладовищі Пер-Лашез. Він не встиг завершити всього задуманого, проте й створене ним поставило його в один ряд з найвидатнішими письменниками світу.

Підтвердження цьому промова видатного французького письменника В. Гюго під час похованні Оноре де Бальзака.

В. ГЮГО ПРОМОВА НА ПОХОРОНАХ БАЛЬЗАКА

20 СЕРПНЯ 1850 РОКУ

Письменник Віктор Гюго

«Пан де Бальзак був одним з перших серед великих, одним з кращих серед обраних. Всі його твори становлять єдину книгу, повну життя, яскраву, глибоку, де рухається і діє вся наша сучасна цивілізація, втілена в образах цілком реальних, але овіяних сум'яттям і жахом.

Його смерть як грім вразила Париж. Кілька місяців тому він повернувся до Франції. Відчуваючи наближення кінця, він захотів ще раз побачити батьківщину; так напередодні далекої подорожі приходять попрощатися з матір'ю.

Життя його було коротке, але насичене; в ньому було більше праці, ніж днів.

На жаль! Цей невтомний трудівник, цей філософ, цей мислитель, цей поет, цей геній жив серед нас тим життям, повним бурі, чвар, боротьби та битв, яким в усі часи живуть великі люди.

Тепер він знайшов спокій. Він пішов від розбратів та ненависті. В один і той же день для нього розкрилася могила і засяяла слава. Відтепер його ім'я буде блищати поверх хмар, що нависли над нами, блищати серед зірок нашої батьківщини!»

Евеліна так і залишилася мешкати на вулиці Фортюне. Хоча після смерті Бальзака за нею упадало немало чоловіків, заміж вона більше не виходила.

Вірність коханому, як свідчать друзі письменника і його біографи, Евеліна зберегла до останніх днів життя. Три місяці безсонних ночей вона провела біля ліжка хворого. Вдова Бальзака за заповітом стала єдиною його спадкоємицею. Він визнав за собою борг перед нею в 130000 франків. Евеліна дала йому втричі більше. Їй радили відмовитися від спадщини, обтяженої величезними боргами. Вона оголосила, що зобов'язана як Евеліна де Бальзак всі борги чоловіка сплатити. А крім них взяла на себе утримання матері Бальзака,

хоча у тієї були і інші діти. Майже всі статки графині Ганської пішли в руки кредиторів. Багато сил вона віддала виданню і пропаганді Бальзакових творів.

«Єдине, що залишилося мені тепер у моєму нещасті, це очистити його пам'ять оплатити борги, які над ним висіли, і дбати про його матір, як про свою, – писала Евеліна з Парижу брату Адаму.

– Не шкодую ні за чим, а коли Пауліна (сестра Евеліни) написала мені, що я б могла уберегти себе від усієї цієї агонії, якби не вийшла заміж за пана Бальзака, я відчула, що мені не хотілося б ніколи в житті навіть бачити її.

Ні, я справді не шкодую ні за чим, не докоряю собі ні за що. Мало жінок мали таке щастя, яке мала я: бути другом, порадником, єдиною любов'ю людини, яка завжди вважатиметься одним з найбільших письменників свого часу. І я можу тільки пишатися тим, що була його натхненням, утіхою, підтримкою, коли світ глузував з нього і не хотів вірити в його геній, і що завдяки мені, моїй любові та моїй відданості його останні дні на землі були щасливими, що хоч на короткий час він зазнав цілковитого щастя, здійснених сподівань».

За допомогою літераторів Шанфлері і Шарля Рабу Евеліна закінчує недописані романи Бальзака.

Наступні 30 років після смерті чоловіка вона дбала про увічнення пам'яті письменника. Її не минула доля супутниць великих майстрів. Її намагалися облити брудом, особливо після смерті. Але шанувальники таланту письменника повстали: скорбота Евеліни де Бальзак була щирою.

Найбільше вона шкодувала, що вони не встигли насолодитися життям, коли право на щастя нарешті було відвойовано.

Лишившись сама – одна, в чужому для неї оточенні, у місті, яке не любила, Ганська відчула страшенний тиск міщанських балачок та інтриг.

Після смерті Бальзака «іноземка», «горда королева», «повелителька» одного разу зізналася: **«Його листи – велика подія в моєму самотньому житті. Я переповнена гордістю від того, що значила для нього більше, ніж усі інші жінки, тому що він – геній, один із найвеличніших геніїв Франції...»**

В житті Евеліни, після смерті Бальзака, були інші шанувальники її вроди.

Вона помирає 9 квітня 1882 року.

«Північна Зоря» пережила Оноре на 32 роки. Похована вона поруч на кладовищі Пер-Лашез у Парижі. Там же біля них знайшли вічний спокій і донька Евеліни – Ганна та її зять.

Кладовище Пер-Лашез у Парижі

Зять Евеліни, Георгій (Жорж) Мнішек помер 1853 року, через рік після переїзду до Парижа. Ганна, залишившись сама, продала будинок на Фортюне і в 1914 р. пішла в монастир, де через рік померла.

Життя Бальзака добре досліджено, про нього багато написано. Це був літературний геній, але в той же час, це була звичайна людина. Він був марнотратом. Мав безліч коханок і часто жив за їх рахунок. Дехто дивується, як могли його кохати жінки. Він був невисокого зросту, товстий, не мав передніх зубів. Але він дуже добре знав жіночу душу й вмів зачепити в ній такі струни, про які інші тільки здогадувались.

Бальзакознавці по-різному відносились до Евеліни Ганської. Одні вважають її справжньою музою Бальзака, його «Північною зорею», гадають, що вона щиро й віддано його кохала. Інші вбачають в її вчинках холодний розрахунок й жадобу до його слави.

Наостанок – цитата Марселя Бутерона про Евеліну де Бальзак: ***«Від першої зустрічі вона стала в житті Бальзака ідеалом любові, який він собі створив уявою і в можливості якого сумнівався. Вона була для нього чудовим реваншем з погорду маркізи де Кастрі, вона з першого для віддала йому серце й пообіцяла руку, покохала його так, що в 1833 році, в першому пориві кохання хотіла все кинути, щоб іти з ним. А далі, незважаючи на відстані, роки, його невірність, упередженість своєї рідні, вистояла в своїй любові. Коли він був старий, хворий, вкрай виснажений, вона приймала його протягом багатьох місяців у своєму палаці на Україні; створила йому домашнє вогнище, сім'ю; щоб вийти за нього заміж, вона зреклася більшої частини своїх маєтностей, погодилася ділити з ним скромне життя в місті, якого не любила, в оточенні, яке було їй чужим. Вона заплатила борги Бальзака – за його життя й після смерті – кількасот тисяч франків, доглядала його невтомно й самовіддано. Нарешті, коли він помер, вона, незважаючи на хворе серце, віддала багато сил і енергії виданню й пропаганді творів Бальзака, тим самим сприяючи зростанню його слави... Якщо й цього не досить, якщо й це не називається «кохати», то чого ж вам іще треба?»***

А як Верхівня? 1851 року Ганна Ганська продала маєтності своєму дядькові Адаму й 1852-му переїхала до матері в Париж. Разом вони сплатили борги Бальзака, зайнялися виданням його творів, а також уклали кошти у будівництво Північного вокзалу в Парижі, з чого отримували доходи. Садиба у Верхівні від Адама Ржевуського перейшла до його сина, також Адама. Про останнього власника Верхівні селяни відгукувалися дуже тепло, бо він побудував у селі школу, лікарню. Кажуть, що Адам Ржевуський (молодший) мав близько сотні похресників! Проте 1916 року він виїхав до Польщі, попередньо вивізши все майно у Сквіру, що на Київщині (усі речі ледве помістили на 75 возах).

Адам Ржевуський (молодший)

Коли останній власник 1916 року покидав маєток, він звернувся до селян: «Не руйнуйте будинок, буде вам лікарня або школа».

Під час подій 1917 року садибу було розграбовано, а родинний склеп Ганських – Ржевуських – розкрито й сплюндровано.

Нині Верхівня – невелике село на Житомирщині. На перший погляд може видатися, що час тут ніби зупинився. Про колишню пишність нагадує хіба старий панський маєток, перетворений у 1921 році на агрошколу. Мабуть, перепрофілювання з панських упокоїв на навчальний заклад і врятувало помістя від цілковитого занепаду.

У 1959 році, коли відзначали 160-річчя від дня народження Бальзака, в Україну приїздила французька делегація, вона відвідала Верхівню. В палаці Ганських терміново обладнали з того, що залишилося, музей Бальзака, у трьох кімнатах, як тоді, коли він вперше переступив поріг «волинського Лувра». Ось тільки чи справді, ці речі пам'ятають великого письменника?

Тоді ж на фасаді палацу було встановлено барельєф Бальзака роботи житомирського скульптора Василя Івановича Фещенка. Від 1995 року музей Оноре де Бальзака є відділом Житомирського державного літературного музею. Палац внесено до державного реєстру національного культурного надбання України.

*Пам'ятник Оноре де Бальзаку, встановлений в Парижі на вулиці Фрідланд.
Автор Олександр Фальгер.*

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бальзак в воспоминаниях современников [Текст] / сост., вступ. ст. И. Лилеева. – Москва : Худож. лит., 1986. – 558 с. : портр., ил. - (Серия литературных мемуаров). – Библиогр. в примеч.: с. 529-556.
2. Вакулюк, П. На віттарі святої любові [Текст] / П. Вакулюк // Всесвіт. – 1997. – № 7. – С. 168-172.
3. Ганич, Наталия Женщины в творческой судьбе Оноре де Бальзака. Материалы для устного журнала [Текст] / Н. Ганич // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2009. – № 6. – С. 59-64.
4. Дамы сердца Оноре де Бальзака [Текст] // Всесвітня література в сучасній школі. – 2014. – № 5. – С. 11-15.
5. Дениско, Наталия Прометей і Північна зірка. Оноре де Бальзак і Україна : Літературна вітальня [Текст] / Н. Дениско // Всесвітня література в сучасній школі. – 2013. – № 11/12. – С. 69-74.
6. Ланская, Елизавета Любовь французского писателя и польской аристократки [Текст] / Е. Ланская // Неделя и люди. – 2019. – 10-16 апреля, № 15 (120). – С. 22.
7. Літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака [Текст] // Музеї України. – 2005. – № 3. – С. 73.
8. Моруа, Андре Прометей, або Життя Бальзака [Текст] : пер. з фр. / А. Моруа. – [2-е вид.]. – Київ : Дніпро, 1977. - 499 с. : портр., іл.
9. Пустынникова, И. Неведомые боги [Текст] / И. Пустынникова // Корреспондент. – 2016. – № 15. – С. 46-49.
10. Рибак, Н. С. Помилка Оноре де-Бальзака [Текст] : роман / Н. С. Рибак. – Київ : Держлітвидав УРСР, 1956. – 339 с. : іл.
11. Цимбалюк, Є. «Ви отримали мій лист?» [Текст] / Є. Цимбалюк // Голос України. – 2010. – 25 листопада. – С. 13.
12. Шпак, Віктор Оноре де Бальзак: «Я прагну до України, як до оазису в пустелі» : [220 років тому народився видатний письменник, який був закоханий в Евеліну Ганську і красу нашого краю] [Текст] / В. Шпак // Урядовий кур'єр. – 2019. – 18 травня. – С. 6.

**Автор ідеї циклу віртуальних бесід
«Жінка в долі чоловіка» – Банкова Наталя Петрівна,
методист I категорії НТБ ВНТУ**

**Виконавці віртуальної бесіди «Роман в листах»:
Андронік Людмила Дмитрівна,
головний бібліотекар НТБ ВНТУ;
Банкова Наталя Петрівна,
методист I категорії НТБ ВНТУ**

